

Szávai Ferenc*

A HORTHY-KORSZAK JÓLÉTI ÁLLAMA, EREDMÉNYEI A GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ TÜKRÉBEN

THE WELFARE STATE OF THE HORTHY ERA, ITS ACHIEVEMENTS IN LIGH OF THE ECONOMIC MODERNIZATION

ABSTRACT

Can the exact social policy of the Horthy era be written? What could limit our options? On the one hand could the differences in approach, the scarcity of available resources, and their real social impact make our task more difficult? The Hungarian social policy of the era followed its own course. It had no deficits; it had no curves, but has led to a different kind of modernity. Approaching it from the aspect of economic history after the First World War it had neither the time, nor the opportunity to undergo a development akin to its Western counterparts. At least there was some continuity with existing legal regulation. In 1930 social policy expenditures were 5,2% of the GDP, which was considered high in international comparison. Naturally the dynamics of the growth of pension insurance is true of the Hungarian system as well as the poor coverage in the case of agricultural workers. Every change is to be found in the junction of economic growth, decisions and international trends.

1. Az állami szociálpolitika kialakulása Európában

Lehet-e egzakt szociálpolitikát írni a Horthy korszakban? Mi gátolja a lehetőségeinket? Egyrészt a megközelítésbeli különbözőségekig, a rendelkezésre álló források szűkössége és azok tényleges társadalmi hatása nehezíti feladatunkat? A magyar szociálpolitika a jelzett időben saját utat járt be. Ez nem volt deficites, nem kanyarodott el, hanem másfajta modernitás befolyásolta. Az első világháború után sem ideje, sem lehetősége nem volt olyan fejlődésre, mint nyugati társainak. De volt némi kontinuitás a már meglévő törvényi szabályozáshoz. Tomka Béla kutatásai bizonyítják, hogy Magyarországon a szociális biztonságra fordított kiadások 1930-ban a GDP 5,2%-át tették ki, ami nemzetközi összehasonlításban egyenesen magasnak számítottak. Két megjegyzés fontos ehhez: igaz, ez az állami alkalmazottak (köztisztviselők, tanárok, vasutasok stb.) nyugdíjkiadásait is tartalmazta, s a század elejéhez képest jelentős dinamikát tükrözött. Ha csak a szűkebb tár-sadalombiztosítással számolunk, a megfelelő arány ebben az évben

* Prof. Dr. Szávai Ferenc, az MTA doktora, egyetemi tanár, rektor Kaposvári Egyetem

1,6%-ra módosul. Ez már nem számított magasnak, jóllehet például Svédország vagy Finnország adatait meghaladta. Mindenesetre lényeges tényező még, szembevetve azonban az iparinál lényegesen magasabb létszámú mezőgazdasági foglalkoztatottak társadalombiztosításának részlegessége, illetve bizonyos csoportjaik esetében teljes hiánya.¹

E tanulmány célja a Horthy korszak szociálpolitikájának árnyalt bemutatása, a nemzetközi trendeknek megfelelően, igazítva a megtermelt javak nagyságrendjéhez, s folyamatában, egy új területi és gazdasági lehetőségek és kényszerek hálójában. Alapvetően nem a deficit oldaláról szeretné megközelíteni a kérdést, hanem a tényleges lehetőségek felől, a tisztán szociálpolitikai hatású döntések felől.

Az iparosodás kiterjesztésében az államnak stratégiai szerepe volt,² az állami bevételek növekedésével idővel lehetőség nyílt a szociálpolitika megteremtésére, az összegyűjtött pénzüsszegek visszaforgatására, egyrészt a munkavállalók biztosítására, másrészt a társadalom elesett rétegeinek a támogatására. A folyamat nem egyszerre zajlott Európában, meghatározták a természeti erőforrások, földrajzi adottságok.

A szociális kérdés egyben érinti a termelés és fogyasztás szinte valamennyi aspektusát, az anyagi és szellemi, erkölcsi javak elosztásának kérdését, azt hogy a társadalom lényegének megfelelően az egyén számára biztosítsák a megillető életet, amelyet a szociálpolitika eszközeivel lehet elérni.³

A támogatási rendszerek kötelező, önkéntes befizetésekben alapultak, szolgálták a baleset, betegség esetén a járulékokat, a kórházi ellátást, a munkaképtelenséggel járó támogatást, majd az öregkori nyugdíjellátást, végül a munkanélküli időszakra fizetendő átmeneti támogatást. Végül nem lényegtelen eleme ennek a rendszernek a családtámogatás, a családi pótlék és a szülési támogatás.⁴

A kezdeti szakaszban világosan megkülönböztethető a munkásbiztosítás és a társadalombiztosítás rendszere, később azonban nem válik el olyan élesen e két kategória.

A munkásbiztosítás területén Németország 1883 és 1889 között létrehozta az első állami betegség-biztosítási, baleseti és nyugdíj, illetve rokkantsági biztosítás rendszerét. A századfordulóra Olaszország, Dánia, Belgium és a Habsburg Ausztria ennek a rendszernek két vagy három elemét megteremtette. Az első világháborúig ez minden európai államnak is sikerült, kivéve Bulgáriát, Finnországot, Görögországot és Spanyolországot. A három biztosítási területnek nem létezett egységes rendszere, de általában a balesetbiztosítást vezették be először, és csak azután a betegségbiztosítást, majd a nyugdíjbiztosítást. A balesetbiztosítást először a bányászok és a matrózok körében alkalmazták. Az első munkanélküli segélypénztárt a 19. század második felében az egyre erősödő szakszervezetek irányították. A belga állam támogatási programja volt a „genti modell,” amelyet 1901-ben vezettek be, és több állam alkalmazta a későbbiekben.⁵

Fontos kérdés a biztosításban résztvevők aránya, a lefedettség nagyságrendje, az egyes társadalmi rétegek érintettsége és dominanciája, vagy éppen kiesésük a szociális hálóból. Különösen fontos a GDP-hez való hozzájárulás nagyságrendje és a biztosított kör egybeesése, vagy éppen eltérése.

A munkásbiztosítás és az állami szociálpolitika kialakításában kétségkívül min-taadó és kiemelkedő szerepe volt a bányaiipari munkások körében kialakult Bru-derlade⁶-nak (bányatárspénztárnak), amely közös befizetéssel működő intézmény volt, és baleset vagy betegség esetén segítséget nyújtott a munkaképtelen bányá-szoknak vagy családtagjaiknak.

A Magyarországon működő társpénztárakba a bányabirtokosok is kötelesek voltak legalább egynegyedét annak az összegnek befizetni, amelyet munkásaik fi-zettek be. A magyar kincstár a munkások befizetésével egyenlő összeget juttatott a társpénztárnak. A társpénztárak kezelésére befolyást gyakoroltak a munkások is, akiknek a választmánya a tisztekkel együtt ellenőrizte a kezelést, amelynek főel-lenőre a bányahatóság (bányakapitányság) volt. Kialakulásuk 16. századi előzmé-nyekre vezethető vissza, országos elterjedésük már jelentősen előrehaladt 1894-re, amikor császári rendelettel Magyarországra is kiterjesztették az 1854. évi osztrák bányatörvényt. Anyagi bázisát a munkabérből kötelezően befizetett 4-5% adta, amelyhez a munkáltató is hozzájárult. Ebből az alapból támogatták a balesetet szenvedett bányászokat, családtagjaikat, iskolákat tartottak fenn, illetve fizették a telepeken tevékenykedő papokat.⁷

Az első világháború után kialakult helyzetben új országhatárok között kellett a gazdasági konszolidáció után a modernizáció hatására megteremteni, folytatni a szociális jóléti rendszer kiépítését.⁸

Az első világháború után megváltoztak a társadalombiztosítási prioritások, átalakult a támogatás gyakorlata. Az állami szociálpolitika kialakításában döntő szerepük volt a munkásmozgalmaknak. Az első világháború több milliós háborús áldozatot, sebesültet és rokkantat követelt, ezek és özvegyeik, árváik megsegíté-sére az egykori Habsburg magánvagyonból az új osztrák állam egy „hadikárosult alapot” hozott létre.⁹

A háború negatív hatásai mellett 1918/19-ben még influenzajárvány is felütötte a fejét, és tovább nehezítette a helyzetet az addig kevésbé ismert jelenség, az inflá-ció. A nyugat- és észak-európai fejlett országokban a munkásbiztosítás egy álta-lános kötelező társadalom- és betegségbiztosítássá alakult át. A két világháború közötti újítás a növekvő népesség hatására a család- és gyermekbiztosítás volt. A legnehezebb és legvitatottabb kérdés a szociálpolitika számára a munkanélküli járadék kérdése, illetve a munkanélküliség kezelése volt, amely különösen extrém nagyságot ért el a két világháború között.¹⁰

A csúcspontra 1932/33 között jutott, Svédországban és Nagy-Britanniában a foglalkoztatottak egynegyede volt állás nélkül. Németországban a nemzetiszoci-alista kormányzat fegyverkezési programja ezt gyors ütemben enyhítette.¹¹ Nem-

csak a nagyfokú munkanélküli szám volt új jelenség, hanem a munka nélkül töltött idő hossza is. A tömeges munkanélküliség traumája nagyon nehezen kezelhető kérdés volt, nem maradt soha politikai következmények nélkül.¹²

2. Szociálpolitika és társadalombiztosítás Magyarországon. Törvényi háttér

A Horthy-korszak szociálpolitikai lépéseinek volt előzménye Magyarországon a dualista állam egyik államalkotója az 1875. évi III. törvény foglalkozott elsőként a szociális biztonsággal az egész munkásságra kiterjesztve.¹³ Ugyanakkor az 1872. és 1884. évi ipartörvény kötelezte az üzemtulajdonosokat a biztonságos és egészséges munkafeltételek biztosítására.¹⁴

A fenti törvényi előzmények után, nemzetközi viszonylatban is korán vezették be az ipari munkásság kötelező betegségi biztosítását. Ennek törvényi háttérét jelentette az 1891. évi XIV. törvény. A kötelező balesetbiztosítást 1907-ben vezették be az ipari és kereskedelmi alkalmazottakra vonatkozóan. Még az első világháború előtt bevezették a családi pótlékot, 1913-ban pedig megjelent a nyugdíjbiztosítás. Ez még csak közszolgálati alkalmazottakra és hozzátartozókra vonatkozott, majd 1928-tól kiterjesztették a nem állami alkalmazottakra is. A munkanélküli-biztosítás teljesen hiányzott, de ez a rendszer még Nyugat-Európában is alacsony szintű volt a két világháború között.¹⁵

Az első hivatalos munkásvédelmi konferencia 1890. március 15-én ült össze Berlinben. Ezen Németország képviselői mellett Anglia, Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Magyarország (Graenzenstein Béla, Schnierer Gyula, Sztérényi József), Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc és Svédország képviseltette magát. Több csoportot érintően fogalmaztak meg javaslatokat, ennek első csoportja éppen a bányamunkának a szabályozásáról szólt. A gyermekmunkások életkorát állapították meg, illetve azt, hogy a nők földalatti munkára nem alkalmazhatók. Előírták, hogy a bányamunkás biztonságát és egészségét a tudomány minden eszközével meg kell őrizni, ezt az állam ellenőrzi. Hangsúlyozták, hogy a bányamunkások és családtagjaik betegsége, balesete, időleges munkaképtelensége, aggsága esetén és halála bekövetkeztekor a támogatást végző intézményeket az adott országban legalkalmasabb módon kell megszervezni. Az első világháborúig számos eredménye volt a munkásvédelemnek nemzetközi szinten, amelyek beépültek a békeszerződésekbe is. 1918 végén a német munkaügyi hivatal vezetésével neves szociálpolitikusok bevonásával huszonnégy pontban foglalták össze, hogy a békeszerződéseknek milyen munkásvédelmi követelményeket kell megvalósítani. Ennek egyik érdekes pontja volt a tizenkettedik, amely megállapította a járadékfizetésben a viszonyosság elismerését, ha valaki eltávozna abból az országból, ahonnan a járadékot kapta, igényét nem veszítette el. Ezek jogosságát államközi szerződésekben kellett körvonalazni.¹⁶

Tomka Béla kutatásai igazolják, hogy az első magyarországi társadalombiztosítási törvények német és osztrák mintákra támaszkodtak. Ez megmutatkozott az egyes biztosítási formák megteremtésének kötelező jellegében is, és igazolható az ipari munkásokra vonatkozó betegség- és balesetbiztosításra (1891: XIV; 1907: XIX. tc.), és ezt követte a nyugdíjbiztosítás is (1928. XI. tc.). Eltérést viszont a mezőgazdasági munkások mellett (1900: XVI. tc.; 1902: XIV. tc.) éppen a bányászok körében is működő önkéntes pénztárakban fedezhetünk fel. Előbbiek számára 1938-ban vezették be részlegesen a kötelező nyugdíjbiztosítást (1938: XII tc). Az önkormányzati elvre épülő betegbiztosítás nagyon szétaprózott rendszert eredményezett, fenntartása költséges volt. 1907-től igyekeztek a rendszert központosítani, különféle pénztárakat egyesítettek. Témánk szempontjából fontos, hogy három típust engedélyeztek, a bányatársaspénztárakat, a vállalati és kerületi pénztárakat, és létrehozták az Országos Munkásbeteg-segélyező és Balesetbiztosító Pénztárat, amely országosan egységesen irányította a kerületi és vállalati pénztárak működését.¹⁷

Az 1907: XIX tc. az 1891: XIV törvénycikkkel szemben a korábbi hat helyett csak kettő, illetve háromféle pénztárat jogosított fel a biztosítási teendők ellátására. A kerületi és vállalati munkásbiztosítás mellett érintetlenül hagyta a bányabetegegyező pénztárak (társládák) működését.¹⁸

Az 1907: XIX törvénycikket helyezte hatályon kívül az 1927. évi XXI. törvénycikk, a betegbiztosítási kötelezettségre csupán tisztviselőknél, művezetőknél, kereskedősegédeknel és általában hasonló állásúaknál állapította meg az évi 3600, illetve havi 300 pengőt meg nem haladó jövedelmi határt.¹⁹

A további átalakítás ellenére, amikor már az ipari és háztartási alkalmazottak egy betegség- és nyugdíjbiztosító intézethez tartoztak (OTI), néhány ágazat (vasút, posta, dohányipar, bányászat) megtartotta saját, különálló társadalombiztosító intézményét.²⁰

Az 1929-es statisztika még nem választotta ketté a betegség- és a nyugbérbiztosító üzletágot. A társadalombiztosítási tagpénztárak száma 1930-ban 78 volt, ebből 21 bányatársaspénztár. Az Országos Társadalombiztosítási Intézet keretében összesen 44 pénztár, önálló biztosító pénztár 13 működött.²¹

1929-ben kezdte működését az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) bányanyugbér-biztosító ágazata. A biztosítottak átlagos száma 93 993 fő volt, a nyugbérben részesülőké pedig 10 247.²²

Különösen érdekes a világgazdasági válság idején vizsgálni a bányatársaspénztárak működését, bár a válság általános és speciális hatása csak a következő években jelentkezett leginkább. A biztosító ágazatokat is jelentősen érintette, de különösen a munkanélküli ellátás számára jelentett óriási kihívásokat egész Európa-szerte. A teljes taglétszám 1929-ben 48 757 főt tett ki, érdekes, hogy a bányatársaspénztárak vagyonmérlege pozitív volt, 177 000 pengőt tett ki, míg az Országos Társadalombiztosító Intézet 13 489 000 pengő hiánnyal zárt.

Összességében az önálló biztosítóintézetek és a bányatárspénztárak mutattak pozitív mérleget, de az OTI negatív mérlege összességében az egész társadalombiztosító szervezeti rendszer negatív szaldóját is jelentette. Részletes adatok az OTI vagyonállományáról nem álltak rendelkezésre. A bányatárspénztárak vagyona 2 966 000, az éves teher 2 789 000 pengőt tett ki. A kiadások legnagyobb tételeit jelentették a táppénzek, a gyógyászati és a kórházi ellátás, valamint az orvosi költségek. A jövedelmek döntő részét a tagsági díjbefizetések tették ki, csekély részét az egyéb jövedelmek és a kamatok.²³

3. Jóléti rendszer elemei a Horthy-korszakban

Ha a Horthy-korszak jóléti rendszerét vizsgáljuk, akkor elkerülhetetlen figyelembe venni az első világháború utáni gazdasági teljesítményt és abban a rendszer (lefedettség) nagyságrendjét. A kiindulópont, a megkezdett út (útfüggőség), a lehetőség (állami és magán), a deficitek bemutatása szükségszerű.

Bethlen István miniszterelnök 1921. évi programadó nemzetgyűlési beszédében a földreform megkezdésén túl célul tűzte ki a társadalombiztosítás továbbfejlesztését, az egészségügy korszerűsítését, a népbetegségek elleni küzdelmet, továbbá az egyéni lakásépítés hatékony támogatását is. Nyilvánvaló volt azonban, hogy az egyes elemeiben már 1918 előtt kialakult szociálpolitikai rendszer továbbfejlesztésére csakis a háborúval és a forradalmakkal járó mély gazdasági válságból való kilábalás után, emelkedő nemzeti jövedelem mellett kerülhet sor. Ezért a már 1921-ben meghirdetett célok valóra váltása csak 1927-ben, a nemzetgazdaság sikeres szanalása után kezdődött el. A reformelképzelések sorát a társadalombiztosítás újjászervezése nyitotta meg.²⁴

A kötelező betegségi és baleseti biztosítást - amely a háború előtt csak az ipari, a kereskedelmi és a közlekedési dolgozókat érintette - 1927-ben további munkásrétegekre terjesztették ki. A kötelező jelleggel biztosítottak száma ezzel elérte az egy-milliót. A húszas évek végétől a városi munkásságnak mintegy 80-90 százaléka részesült ebben az alapvető szociális védelemben. Egyidejűleg nőttek a biztosítottak szociális kedvezményei is. Amíg az első világháború előtt a megbetegedett dolgozó hús héten keresztül részesülhetett ingyenes gyógykezelésben, s kaphatott táppénzt, addig most az igényjogosultság időtartama egy évre, a táppénz összege pedig a fizetés 50 százalékaról 55-75 százalékára nőtt. A baleseti járadék a teljes munkaképesség elvesztése esetén korábban a bér 60, 1927-től 66,6 százalékát tette ki.

Ezek a szolgáltatások a legfejlettebb országokéhoz viszonyítva is figyelemre méltók voltak. Az angliai betegségi táppénz például csak a fizetések 18-32, a baleseti járadék pedig 31-56 százalékát tette ki. Az igényjogosultság időtartama megegyezett a magyarországgal.

Egy esztendővel később, 1928-ban a Bethlen-kormány bevezette a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosítást, amely a munkásmozga-

lom régi követelése közé tartozott. Nyugdíjra a férfiak 65., a nők pedig 60. életévük betöltésével tarthattak igényt. Ez a biztosítási forma a kötelező betegségi és baleseti biztosításhoz hasonlóan csak a különböző városi munkásrétegekre terjedt ki, a mezőgazdasági munkásságra nem.

Bár az 1927-28-as reform meghagyta a munkásbiztosítás önkormányzati formáját, annak hatáskörét jelentős mértékben csökkentette. A társadalombiztosítás új irányító szervének, az Országos Társadalombiztosító Intézetnek - közkeletű nevén: OTI-nak - létrehozása nemcsak az állami felügyelet erősödését jelentette, hanem a Szociáldemokrata Párt befolyásának visszaszorulását eredményezte.

Az 1920-as évek „szociálpolitikai hálóján” két nagy lyuk tátongott: a mezőgazdasági munkások kötelező biztosításának megoldatlansága, valamint a munkanélküliség elleni biztosítás hiánya. Az előbbi eredetileg szerepelt Bethlen programjában, s a népjóléti minisztérium szakemberei 1928-29-ben dolgoztak is az ezzel kapcsolatos törvénytervezeten.

A világgazdasági válság 1929-től érezhető hazai hatása miatt azonban ez a terv ekkor nem válhatott valóra. Az értékesítési nehézségekkel és magas adóterhekkel küszködő mezőgazdasági munkaadók „rezsijének” megterhelését a válság körülményei közepette a kormány nem vállalta. Önkéntes, nem kötelező alapon azonban az agrárszektorban is terjedt ez a biztosítási forma.²⁵

A bethleni „szociálpolitikai háló” másik problematikus pontja a munkanélküliség esetére szóló kötelező biztosítás hiánya volt. A húszas évek elején ezt a legtöbb közép- és nyugat-európai országban bevezették. Az ipar-forgalmi munkásság 10-20 százalékára tehető munkanélküliek így csak rendszertelen segélyekre, s különböző, de ugyancsak esetleges karitatív akciókra támaszkodhattak. A magas ipari költségek és a forszírozott iparfejlesztés miatt a munkanélküli-segély nem tartozott a magyar ipar reális lehetőségei közé.

1937-ben megvalósult a városi munkásság régi követelése: bevezették a napi 8, illetve heti 48 órás munkaidőt. Intézkedtek a fizetett szabadság bevezetéséről is, amelynek időtartama - a munkaviszonytól, a szakmától, a foglalkozási kategóriától függően - 8-18 nap volt. A városi munkásság szociális helyzetén tovább javított 1938-ban az a törvény, amely gyermeknevelési pótlék fizetésére kötelezte a munkaadókat; ez 14 éves korig gyermekenként havi 5 pengőt tett ki. A munkanélküliség elleni biztosításról azonban ekkor sem történt gondoskodás.

Ugyanakkor jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy 1938-ban bevezették a mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosítását - nyugdíját -, 1939-ben pedig a mezőgazdasági munkások feleségeinek özvegyi járadékát, ami az elhunyt férj nyugdíjának ötven százalékát tette ki.²⁶

A munkanélküliség kihívása különböző helyi megoldásokat is ösztönzött.²⁷ Ínségmunkára a fizikai dolgozókat, szükségmunkára pedig a szellemi dolgozókat lehetett megnyerni. Gyáni Gábor véleménye szerint a munkaerő-piaci anomáliák sem a fővárosban, sem pedig vidéken nem hoztak szociális biztonságot a közmun-

ka adott rendszerét illetően, ezt tengődési minimumnak nevezte el. A munkaalapú társadalom megteremtésére tett kísérletet Esztergár Lajos (1940-től Pécs polgármestere. Molnár Margit mutatja be, hogy Esztergár Lajos pécsi polgármester a harmincas évek végén olyan, produktív szociálpolitika elvet dolgozott ki, amely a szegények segélyezése helyett állandó megélhetési forráshoz juttatásukat és önálló gazdálkodásra nevelésüket helyezte előtérbe. Ez a szempont lett az 1940-ben létrehozott Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) egyik legfontosabb irányelve, amely a sokgyermekes családok lakáshoz juttatása.²⁸

1940-től indult a Horthy korszak utolsó jelentős szociálpolitikai alkotása az Országos Nép-, és Családvédelmi Alap (ONCSA) létrehozásával. A korábbiakhoz képest komoly pénzüsszegekkel rendelkező új szerv célja nem a segélyezés volt, hanem az érintettek önfenntartásra való képességének megerősítése. A célcsoportot nem egyének, hanem családok képezték, mégpedig kifejezetten mezőgazdasági napszámos és cseléd családok, közülük is a sokgyermekesek (négy vagy több).

4. A jóléti rendszer helyzete a gazdasági növekedés tükrében a Horthy-korszakban

A gazdasági eredményességet a 90-es évekig az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) nagyságával vizsgálták. Ha ehhez a módszerhez fordulunk, és az európai országokat összehasonlítjuk (1990-es Geary-Khamis nemzetközi dollárban számolva) érdekes és kiegyensúlyozott állapotot rögzíthetünk a két világháború közötti magyar gazdaság teljesítményét illetően. Elsőként adódik az a meghatározottság, évszázados különbség, ami az európai centrum és periféria országai között tapasztalható.

A magyar gazdaság teljesítménye az utolsó békeévben 1913-ban szinte azonos volt a cseh területekkel, Ausztria megelőzte mindkettőt. A két világháború között, ha ide soroljuk a balkáni országokat is, lényegében jóval a balkáni és közép-európai átlag fölött teljesített Magyarország. Eredményei közelítették az olasz és cseh teljesítményt, megelőzte Portugáliát és Spanyolországot és Lengyelországot. A korszakban helyenként közelítette Finnország teljesítményét, pedig gazdasági adottságai drasztikusan megváltoztak, a gazdaságpolitikai szempontból új korszak köszöntött be, ennek fő elveit jelentette az önellátás, az importhelyettesítő iparpolitika és a szelektív agrárpolitika, az új vámtarifa és az exporttámogatás, új külkereskedelmi stratégia jellemezte. Természetesen ennek voltak előfeltételei, amivel számolnia kellett a magyar gazdaság irányítóinak. Mi volt a makrogazdasági folyamatok mögött, amelyek alátámaszthatták a fenti statisztikai tény? A Habsburg állam gazdasági integrációját különösen nehéz gazdasági környezet követte.

Az egész korszakra egységes gazdaságpolitika nem volt jellemző, viszont a gazdasági körülmények kihívásai különböző válaszokat vártak a gazdaság irá-

nyítóitól. Az egész Horthy-korszakban közel húsz pénzügyminiszter dolgozott, Bethlen István miniszterelnöki kinevezését követően röviddel néhány hónapig ideiglenesen betöltötte ezt a miniszterséget is. Természetesen nem csak ez a tárca vett részt a gazdaságpolitika kialakításában, hanem az egyes ágazati gazdasági minisztériumok. Éppen ezért az időtényező mellett a tematikus megközelítés látszott célszerűnek. A fentieket Romsics Ignác legújabb összefoglaló műve is megerősíti, egyben kiegyensúlyozott képet ad a Horthy-korszak gazdasági teljesítményéről.²⁹

- Összességében a korszakban a társadalombiztosítás kiterjesztésével, a korszak végén a munkajogi szabályozás első lépéseivel Magyarország is – mint a legtöbb európai állam a korszakban – a jóléti rendszer kiteljesítése felé haladt.
- A magyar fejlődés – intézményi formáiban, konkrét intézkedéseiben – az európai fejlődés egyik variációjának tekinthető. Ha a jóléti kiadásokat GDP-arányosan vizsgáljuk, akkor Magyarország nem volt lemaradva az európai átlagtól.
- Mi volt a különbség?

Különbség volt viszont, hogy nálunk a jóléti kiadások nagyjából egy aránylag szűkebb körre – a közalkalmazottakra és az ipari, kereskedelmi dolgozókra – korlátozódtak. Náluk a bérszínvonalhoz mérve európai összevetésben sem voltak alacsonyak a szolgáltatások. Viszont a társadalom egy igen jelentős részére, gyakran nagyon szerény viszonyok között élő önálló egzisztenciájú emberekre – parasztgazdákra, kisiparosokra – és a mezőgazdasági munkásokra alig jutott a jóléti kiadásokból.

Különbség volt az is, hogy míg a közszférában és az iparban, kereskedelemben a munkavállalók egzisztenciájukat valóban stabilizáló szociális jogokkal rendelkeztek.

Addig a mezőgazdaságban – bár az 1930-as évek végén a mezőgazdasági munkásokra, majd pedig özvegyeikre vonatkozóan is született egy nyugdíjtörvény, amely azonban a háború miatt már nem nyert nagyobb jelentőséget a korszakban – a szociálpolitika alig teremtett az érintettek által is számon kérhető jogokat (ami a modern jóléti berendezkedések jellemzője), hanem a szociális gondoskodást intéző különböző szervezetek és közegek döntésén múlt, hogy ki és miben részesül.³⁰

A társadalombiztosítás, a támogatási rendszerek felépítése, a szociális háló kialakítása sehol sem ment zökkenőmentesen. De eredményesen tudtak benne részt venni az önkéntes pénztárak, magánemberek, polgármesterek, sőt a érdemes megvizsgálni a vállalati szociálpolitikát is: a Dunai Gőzhajózási Társaság akaratlanul is – integrációs kísérletnek tekinthető, hiszen az eltérő földrajzi területekről származó munkavállalóit egységes munkarendbe szervezve állította a Társaság szolgáltatába, számukra egységes ellátást, ún. szociális (védő)hálót szervezett.

Ezzel a szervezői, vállalati magatartással példát is állított a közép-európai régió többi vállalata elé. Ha munkavállalói oldalról nézzük a DGT-ethoszt, akkor a Tár-

saság alkalmazásába kerülni rangot és presztízst is jelentett. A Társaság munkavállalói körében – a hajózási és a bányászati területen egyaránt – gyakori volt a több generációs alkalmazotti családok sora, amit a vállalati humánpolitika felkarolt és támogatott.

Mindezekkel együtt a vállalat követelmény-rendszerét elfogadó alkalmazottak többé-kevésbé kiszámíthaták jövőjüket, életútjukon a Társulathoz való kötődés a viszonylagos stabilitást jelentette. Ezzel is magyarázható, hogy akár a műszaki vezetésben, akár a fizikai munkások körében, a vállalatnál való elhelyezkedés generációkról-generációkra történő hagyományozódása jellemzőnek mondható.

A DGT történetébe, vállalati struktúrájába 1938-ban, az Anschluss után, közvetlenül is beleszólt a világháborús politika. A bécsi székhelyű Társaság a náci óriásvállalat, a Reichswerke „Hermann Göring” AG. része lett Ausztria Németországhoz történő csatolását követően.

Ezzel a háborús célokat megvalósító, új típusú gazdálkodás, az ún. hadigazdálkodás kezdődött meg a Pécs környéki bányáknál is. A II. világháború lezárulása után a DGT pécsi bányáival együtt jóvátétel címén szovjet fennhatóság alá került. Az új nagyvállalat neve Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársaság (MESZHART) lett.³¹

Ha a magyar jóléti rendszer elemeit vesszük górcső alá a gazdasági modernizáció tükrében, akkor világos, hogy a rendszer teljesítménye meghatározta annak rendszerét, más szóval a lefedettség alakulását.

A társadalombiztosítási területek Magyarországon kötelező formában kerültek bevezetésre, a balesetbiztosítás 1907-ben, a betegbiztosítás 1891-ben, a nyugdíjbiztosítás 1928-ban, a családi pótlék 1938-ban. A két világháború között a munkanélküli biztosítás nem alakult ki. Az aktív keresők arányában, a balesetbiztosításban résztvevők aránya Magyarországon 1930-ban már 39% volt, 1940-ben pedig 35%.

Az egészségbiztosításban a táppénzre jogosultak az aktív keresők arányában, 1930-ban és 1940-ben is 27%-ot képviseltek. Az öregségi nyugdíj-biztosításban a legdinamikusabb a növekedés, 1930-as 16%-ról 1940-re 30%-ra nőtt a biztosítottak aránya.

Összességében a magyar jóléti fejlődés a második világháború küszöbére mégis elérte azt a szintet, ami a következő korszakban lehetővé tett volna egy olyan európai típusba sorolható 14 1938: XII. tc. és 1939: XVI. Tc. jóléti fejlődést, ami a legtöbb nyugat-európai országot jellemezte a második világháború után. A szocialista korszak azonban, bár sok szempontból tovább vitte mindazt, amit a megelőző fejlődés teremtett, mégis a nyugat-európaiktól eltérő vágányokra terelte a jóléti és szociálpolitikát.

Tomka Béla kutatásai világosan rámutatnak arra, hogy megbízható, hosszú távú adatsorok híján nehéz határozott véleményt formálni a század első felére vo-

natkozóan a jóléti kiadásoknak a Nyugat-Európa és Magyarország közötti konvergenciájáról/divergenciájáról. A németországi trendet, a húszas évek végének és a harmincas éveknek a korábbiakhoz képest megélenkülő magyarországi szociális törvényhozását s az ekkoriban beinduló szociális programokat figyelembe véve is csupán feltételezhetjük, hogy a harmincas években Magyarország közeledett Nyugat-Európához a társadalombiztosítási, illetve a szociális kiadások terén. Tomka kutatásai szerint 1930-ban a szűkén vett társadalombiztosítási kiadások a gazdasági kibocsátáshoz viszonyított 1,6 százalékos arányukkal elmaradtak a vizsgált nyugat-európai országok nagy szórás mellett, mintegy 2,5 százalékos átlagától (Olaszországról, Franciaországról és Belgiumról nincs adatunk ebből az időből), de megelőzték a legalacsonyabb szinten álló országokat, mint például Finnország, Norvégia, Svédország és Svájc.³²

Az állami szerepvállalás terén nagyobb volt az elmaradás, feltéve, hogy az állami alkalmazottaknak nyújtott szociális támogatásokat nem vesszük figyelembe. Ez esetben Magyarországon 1930-ban az állami szociális transzferek a GNP 0,64 százalékát tették ki. Ez csak Belgium és Olaszország megfelelő korabeli adatánál volt magasabb arány az általunk vizsgált országok körében.³³ Az 1930-as adatokban ez még nem jelentkezhetett, az 1927-es nyugdíjbiztosítási reform, amit komoly áttörésnek is értelmezhetünk a nem mezőgazdasági népesség társadalombiztosításában Magyarországon. Ennek következtében ettől kezdve a jóléti kiadások növekedése mintegy be volt programozva a rendszerbe, hiszen várható volt a jogosultságok fokozatos „beérése”, jóllehet a várakozási idők következtében a reform hatása inkább csak a harmincas évek végétől jelentkezett a társadalombiztosítási kiadásokban.

A kiadások a nagy válság néhány évében ugyan stagnáltak, de aztán dinamikusan nőni kezdtek: a gazdasági kibocsátás arányában kifejezve 1935-ben 2,3 százalékot, majd 1940-ben 2,7 százalékot tettek ki. Ebből az évtizedből nemzetközi összehasonlító adataink Németországra vonatkozóan vannak, ahol hozzávetőleg ugyanezen időszakban - 1930-1938 között - csökkent a társadalombiztosítási kiadásoknak a bruttó hazai termékhez viszonyított aránya. Ennek következtében a harmincas években lényegesen szűkült a rés a magyar és a német kiadási szint között.³⁴

5. Záró gondolatok

A társadalombiztosítási területek Magyarországon kötelező formában kerültek bevezetésre, a balesetbiztosítás 1907-ben, a betegbiztosítás 1891-ben, a nyugdíjbiztosítás 1928-ban, a családi pótlék 1938-ban. A két világháború között a munkanélküli biztosítás nem alakult ki. Az aktív keresők arányában, a balesetbiztosításban résztvevők aránya Magyarországon 1930-ban már 39% volt, 1940-ben pedig 35%. Az egészségbiztosításban a táppénzre jogosultak az aktív keresők arányában,

1930-ban és 1940-ben is 27%-ot képviseltek. Az öregségi nyugdíj-biztosításban a legdinamikusabb a növekedés, 1930-as 16%-ról 1940-re 30%-ra nőtt a biztosítottak aránya. Ebben a folyamatban a bányai munkások társpénztárai önállóan, majd később az OTI-val együttműködve gondoskodtak a balesetet szenvedett pénztártagokról, betegségük esetén az ápolásukról, orvosi ellátásukról. Mindemellett nyugdírt fizettek, s később külön is vált a betegségbiztosítási és nyugdírbiztosítási üzletág. Ebben a folyamatban a fenti eredményeket erősítették egy sajátos, de rendkívül veszélyes munkaterületen, így hozzájárultak jelentős mértékben a magyar társadalombiztosítás fejlődéséhez.³⁵

A társadalombiztosítás, és a bányatárspénztárak tevékenységét az első világháború után befolyásolták elsőként a területi változások, a társadalombiztosítás átszervezése, a baleseti és nyugdíjügyek szétválasztása. Mindemellett alakította az infláció, a korona értékének jelentős csökkenése, majd az új valuta, a pengő bevezetése. A gazdasági válság, a munkanélküliség, az erre irányuló állami szociálpolitika is módosíthatta tevékenységét. A taglétszám a húszas években hullámzott, azután viszont egyenletes növekedést mutatott. A vagyommérleg a többi társadalombiztosító szervezethez viszonyítva pozitív és megnyugtató volt, a vagyoni állaga növekedést mutatott, de a vagyommérleg alakulásában is voltak stagnáló évek. A korszakban a jövedelmi állapotot döntően a munkavállalók befizetései és a kamatok határozták meg.

A bányatárspénztárak az egészségügyi biztosításban fontos szerepet vállaltak, az alkalmazottak foglalkoztatásával és az intézmények fenntartásával, a betegek költségeinek finanszírozásával. Mindemellett vállalták a nyugdírellátás megszervezését, az özvegyek és árvák támogatását. A bányatárspénztárak jogai és kötelezettségei a nyugdíjbiztosítási területen 1926. december 31-e után más szervezetek-re, végül az Országos Társadalombiztosítási Intézetre szálltak át.

Két kivétel volt, a Diósgyőri Állami Vas- és Acélgár és a Komlói Állami Kőszénbánya, melyek saját alapszabály szerint működtek 1948. december 31-ig, ezt követően a nyugdíjfeladatát is az Országos Társadalombiztosítási Intézetre ruházták át.

Ha rápillantunk 1945 után Nyugat-Európára, itt a társadalombiztosítás alaptípusai történeti és finanszírozási alapon különíthetők el: 1. Támogatott önkéntes biztosítás. Eredetileg (történetileg) a latin és skandináv országok és Svájc. A betegségbiztosítás területén a mai Svájc, a dán, finn, svéd munkanélküliség-biztosítás. 2. Kötelező biztosítás: Eredetileg Németország, Ausztria, Luxemburg. Később az európai országok többsége, így Belgium, Franciaország, Írország, Olaszország is. 3. A minden állampolgárra kiterjedő népbiztosítás: a skandináv országok, később Nagy-Britannia és Hollandia, sőt részben Svájc.³⁶ A gazdasági növekedés kedvező volt a jóléti juttatások fejlesztésére. Erős állami beavatkozás kényszerítő tényezővé vált a szociális, jóléti szolgáltatások rendszerének kiépítésére.

Kelet-Európában a szolidaritásra alapozták a szociális politikát. Alapelv lett az egységes szolgáltatások rendszere. Ez egyben teljes foglalkoztatottságot, családtámogató intézkedéseket, anyasági-, gyermekgondozási segélyeket jelentett.³⁷

A betegbiztosítás feladata a nyugdíjbiztosítás 1927. évi központosítása után továbbra is a bányatárspénztárakra hárult. A jobb ellátás miatt 1948-ban a társpénztárak a Bányatárspénztárak Szövetségébe tömörültek, ezeket országos hatókörrel 1949-ben tömörítették Országos Bányatárspénztár néven.

Végül az egészségbiztosítási feladatokat 1950. október elsejétől a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ vette át, úgy, mint a nyugdíjbiztosítás feladatait is. Az országos központosító törekvések hatására az önálló munkásbiztosítási funkció megszűnt, ezzel a társadalombiztosítás rendszere egy egészen más fejlődési pályára állt át.³⁸

Magyarországon a munkanélküli járadékot kötelező formában 1957-ben vezették be, az aktív keresők arányában a 60-70-es években sikerült megközelíteni a nyugat-európai országok biztosítási lefedettségét.³⁹

JEGYZETEK

1. Tomka Béla (2012): Szociálpolitika Magyarországon a világháborúk korában. *Korunk*, vol. XXIII (2012), no. 11, 46-55.
2. Cameron, Rondo (1994): A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig. Budapest. 380-386. old.
3. Hilscher Rezső (1928): Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest. 9. old.
4. Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Herausgegeben von Wolfram Fischer, Jan A. van Houtte, Hermann Kellenbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff. Band 5: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. Stuttgart, 1985. 199-204. old.
5. Ambrosius, Gerold – Hubbart, William H. (1986): Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im 20. Jahrhundert. München. 112-116. old.
6. Szalai László: A bányaegészségügy kezdetei. In: *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 138. évfolyam, 5. szám. 16-19. old.. Ebben a szerző megállapítása szerint eredetileg Thurzó János a világ egyik legelső társadalombiztosítási szabályzatát 1496-ban alkotta meg. Ezt a bányatárspénztárt nevezték akkor „Kernschaft”-nak.
7. Fekete Sándor (2000): Szociálpolitika. Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet. Pécs. 61. old.
8. Bővebben lásd Gulyás László (2009/b): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101-112. old.

- Gulyás László (2009/c): A regionális folyamatok és Trianon. In: Gulyás László szerk. (2009/a) 142-146. old.
9. Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása. Az államutódlás vitás kérdései. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány Pécs. 129-130. old.
 10. Szávai Ferenc (2007): A bányatárspénztárak, a társadalombiztosítás változása az első világháború után. In: Ungváry György, Varga József szerk. (2007): A magyar bányaegészségügy története. Buda-pest: Argumentum Kiadó. 94-114.old;
 11. Walter, Rolf (1995): Wirtschaftsgeschichte. Vom Merkantilismus bis zur Gegenwart. Köln-Weimar-Wien., 169-177. old.
 12. Ambrosius, Gerold – Hubbart, William H. (1986) 116-121. old.
 13. Tomka Béla (2003): Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Századvég Kiadó, Budapest. 59-60. old.
 14. Fekete Sándor (2000) 61. old.
 15. Tomka Béla (2003). 60. old.
 16. Hilscher Rezső (1928) 205-239. old.
 17. Tomka Béla (2003). 107. old.
 18. Hilscher Rezső (1928) 93-94. old.
 19. U.o. 95. old.
 20. Tomka Béla (2003). 107-108. old.
 21. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam. XXXVIII (1930). A Magyar Királyi Kereskedelmi Miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1931. 35. old.
 22. Közgazdasági enciklopédia I-IV.: i.m. IV. kötet. 815-816. old.
 23. U.o. 38. old.
 24. Romsics Ignác: A Horthy-rendszer szociálpolitikája. Rubiconline. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_horthy_rendszer_szocialpolitikaja/
 25. Uo.
 26. Uo.
 27. Gyáni Gábor (2000): Közmunka a Horthy-korban. Az állami szociálpolitika megoldási kísérletei. 2000/ 1. szám. 33. évf. 7. sz. / 2011. 30-32. old.
 28. Molnár Margit (2002): Esztergár Lajos szociálpolitikája főbb művek tükrében* Pécsi Szemle 2002. (5. évf.) 4. szám, 71-82. oldal
 29. Maddison Angus (2003): The World Economy: Historical Statistics. OECD. Továbbá Romsics Ignác (2007): A Horthy-Korszak. Helikon Budapest. 385-389. old.
 30. Body Zsombor (2003) Magyarország társadalomtörténete a két világháború között. Egyetemi jegyzet. Budapest.
 31. Huszár Zoltán (1998): Pécs és a Dunagőzhajózási Társaság. Pécsi Szemle 1998. (1. évf.) 3-4. szám, 69-84. oldal
 32. Uo.
 33. Uo.
 34. Uo.

35. Tomka Béla (2003). 7., 10, 11, 12 táblázatok
36. Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Herausgegeben von Wolfram Fischer, Jan A. van Houtte, Hermann Kellenbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff. Band 6: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Stuttgart, 1987. 213. old.
37. Ambrosius, Gerold – Hubbart, William H.: Im. 121-125. old.
38. Gönczy Ilona (2003) 157-158. old.
39. Tomka Béla (2003). 7., 10., 11., 12. táblázatok

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ambrosius, Gerold – Hubbart, William H. (1986): Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im 20. Jahrhundert. München
- Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Budapest.
- Body Zsombor (2003): Magyarország társadalomtörténete a két világháború között. Egyetemi jegyzet. Buda-pest.
- Buday Ladislaus von (1922): Ungarn nach dem Friedensschluss. Berlin und Leipzig.
- Cameron, Rondo (1994): A világ gazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig. Budapest.
- Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Budapest, 1922. 1921. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Térffy Gyula. XXXIII. Törvénycikk. A Trianonban kötött békeszerződés. (Kihirdetett az Országos Törvény-tárnak 1921. évi július hó 31. napján kiadott 14. számában).
- Fekete Sándor (2000): Szociálpolitika. Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet. Pécs.
- Gönczy Ilona (1995): A bányatárpénztár kialakulása és fejlődése. Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 128. évf. 1995. 4-5. szám. 153-157. old.
- Gulyás László (2009/b): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101-112. old.
- Gulyás László (2009/c): A regionális folyamatok és Trianon. In. Gulyás László szerk. (2009/a) 142-146. old.
- Gyáni Gábor (2001): Közmunka a Horthy-korban. Az állami szociálpolitika megoldási kísérletei. 2000/ 1. szám. 33. évf. 7. sz. / 2011. 30-32. old.
- Halkovics László (2003): A magyar bányászat történeti statisztikai adataira. Történeti statisztikai tanulmányok 8. Budapest.

- Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Herausgegeben von Wolfram Fischer, Jan A. van Houtte, Hermann Kellenbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff. Band 5: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. Stuttgart, 1985.
- Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Herausgegeben von Wolfram Fischer, Jan A. van Houtte, Hermann Kellenbenz, Ilja Mieck, Friedrich Vittinghoff. Band 6: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Stuttgart, 1987.
- Hilscher Rezső (1928): Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest.
- Huszár Zoltán (1998): Pécs és a Dunagőzhajózási Társaság. Pécsi Szemle 1998. (1. évf.) 3-4. szám, 69-84. oldal
- Kerekes Lajos (1984): Ausztria hatvan éve 1918-1978. (Karl Rennertől Bruno Kreiskyig) Budapest.
- Közgazdasági enciklopédia I-IV. Athenaeum Budapest, 1929. A szerkesztőbizottság elnöke: Sztérényi József.
- Maddison Angus (2003): The World Economy: Historical Statistics. OECD.
- Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam. A Magyar Királyi Kereskedelmi Miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1916-1942. Éves lebontásban.
- Molnár Margit (2002): Esztergár Lajos szociálpolitikája főbb műveinek tükrében. Pécsi Szemle 2002/4. szám (5. évf.) 4. szám, 71-82. old.
- Rádóczy Gyula (1984): A legújabb kori magyar pénzek (1892-1981). Budapest.
- Romsics Ignác (2017): A Horthy-Korszak. Helikon Budapest.
- Romsics Ignác: A Horthy-rendszer szociálpolitikája.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_horthy_rendszer_szocialpolitikaja/
- Szalai László: A bányaegészségügy kezdetei. In: Bányászati és Kohászati Lapok - Bányászat, 138. évfolyam, 5. szám. 16-19. old.
- Szászy István (1928): Az államok közötti utódlás elmélete. Budapest.
- Szávai Ferenc (2007): A bányatárspénztárak, a társadalombiztosítás változása az első világháború után. In: Ungváry György, Varga József szerk. (2007). A magyar bányaegészségügy története. Budapest: Argumentum Kiadó. 94-114.old;
- Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása. Az államutódlás vitás kérdései. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány Pécs.
- Tomka Béla (2003): Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Századvég Kiadó, Budapest.
- Tomka Béla (2012): Szociálpolitika Magyarországon a világháborúk korában. Korunk, vol. XXIII (2012), no. 11, 46-55.
- Wahlner Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara 1896-1916. évben. CD-ROM (Bányászati- és Kohászati Lapok 1896-1916) Éves lebontásban.
- Walter, Rolf (1995): Wirtschaftsgeschichte. Vom Merkantilismus bis zur Gegenwart. Köln-Weimar-Wien.